

Əhalinin miqrasiyası və mühacirlərin hüquqları

Əhalinin miqrasiyası dünyanın bütün ölkələrini və ərazisini əhatə edən global bir proses kimi xarakterizə edilir. Hesablamalara görə, XXI əsrin başlanğıcında Avropada miqrantların ümumi sayı 18 milyona çatmışdır. Hazırda isə yalnız qanuni miqrantların sayı 100-150 milyon nəfərdir ki, bunların da, təxminən, 100 milyonu əməkçi-miqrantlar və onların ailə üzvləri təşkil edir. Ümumdünya Turizm Təşkilatının proqnozuna görə, turizm yüksəlişi gözlənilməklə, 2020-ci ilə kimi səyahət edənlərin sayı 1,6 milyarda çatacaqdır. 1965-ci ilin məlumatlarına görə, 2 mln, 1996-cı il məlumatlarına görə 13 mln-dan çox insanın rəsmi qaçqın kimi öz ölkəsindən kənarında olduğu halda, 2003-cü il üçün qaçqınların işləri üzrə Ali Komissarlıq İdarəsinin mandatı altında olan şəxslərin sayı, təqribən, 20,6 mln-a yaxın olmaqla, Asiyada 9,4 mln, Afrikada 4,6 mln, Avropada 4,4 mln, Şimali Amerikada 1,06 mln, Latın Amerikasında 1,05 mln, Okeaniyada 69 min təşkil etmişdir.

Azərbaycanlıların Ermənistan-dan kütləvi şəkildə deportasiya edilməsi və təcavüzkar Ermənistanın Azərbaycan Respublikası ərazisinin 20 faizindən çoxunu işğal etməsi nəticəsində, 1 milyondan çox azərbaycanlı qaçqın və məcburi köçkünün olmasına baxmayaraq, əsas Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən geniş beynəlxalq əməkdaşlıq siyasəti, o cümlədən, dövlətlərarası əməkdaşlığın müxtəlif istiqamətlərini əhatə edən əksər beynəlxalq müqavilələrin iştirakçısı kimi həyata keçirilən xarici investisiya siyasəti və s. AR-ə miqrasiya axını daha da artmışdır.

Problem, bilavasitə insan hüquqları amili ilə əlaqədardır və insan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində beynəlxalq hüququn əhəmiyyətli rol oynaması xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. İnsan hüquqlarının müdafiəsi ideyasının özü-özlüyündə dövlətdaxili hüququn məhsulu olmasına baxmayaraq, sonradan beynəlxalq səviyyəyə çıxmış və dövlətlərin müvafiq öhdəlikləri şəklində təsbit olunmuşdur. Başqa sözlə, BMT Nizamnaməsinin, 1948-ci il tarixli İnsan Hüquqları Haqqında Ümumi Bəyannaməsinin, 1950-ci il tarixli İnsan Hüquq və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi Haqqında Avropa Konvensiyasının, 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Paktların və s. mühüm beynəlxalq normaların qəbulu uzun müddət milli hüquqda tədqiq edilən insan hüquqları problemlərinin beynəlxalq hüquq çərçivəsində həll edilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Bu istiqamətdə beynəlxalq hüququn rolunun artması və məzmununun daha da genişlənməsi, xüsusi olaraq, qeyd edilməlidir. Müasir elmi-texniki inkişaf, miqrasiyanın artması, hər bir dövlətin inkişafında beynəlxalq münasibətlərin rolunun genişlənməsi, insanların əsas hüquq və azadlıqları sahəsində mühüm beynəlxalq-hüquqi sənədlərin qəbulu əhəmiyyətli bir sıra məsələlərin yenidən formalaşmasını müəyyən edir.

1994-cü ildə Əhali və İnkişaf üzrə BMT Konfransında əhali və inkişaf sahəsində 20 illik yeni Fəaliyyət Proqramı qəbul edilmişdir ki, onun da 10 fəslə, bilavasitə əhali problemlərinə həsr edilmişdir. Bu isə miqrasiya və əcnəbilər problemini beynəlxalq cəmiyyətin daim diqqətində olan ciddi və mürəkkəb bir məsələ kimi xarakterizə edir. Belə ki, həmin beynəlxalq sənədin II fəslinin 13-cü prinsipində qeyd edilir ki, ölkələr insan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməyə daxil edilmiş

əsas insan hüquqları barəsində bütün miqrantlara zəmanət verməlidir.

İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq öhdəliklər əsas etibarilə müqavilə mənşəlidir. Müqavilənin üstünlüyü ondadır ki, o, dövlətlərin konkret insan hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı öhdəliklərini dəqiq müəyyən edir və ən əsası, bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməli olan xüsusi mexanizm və prosedurlar nəzərdə tutur. Hal-hazırda insan hüquqları sahəsində 70-dən artıq beynəlxalq müqavilə mövcuddur. Bundan əlavə, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı çərçivəsində bəzən sosial ədalətin "Corpus Yuris"-i adlandırılan çoxlu sayda Konvensiyalar qəbul olmuşdur.

İnsan hüquqları sahəsindəki mövcud beynəlxalq müqavilələri 4 kateqoriyaya bölmək olar:

1) Ümumi müqavilələr. Bu müqavilələrdə demək olar ki, bütün əsas insan hüquqları və ya onların böyük bir hissəsi təsbit olunur. Ümumi müqavilələr həm universal həm də regional səviyyədə mövcuddur. Universal müqavilələrə İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı, Vətəndaş və Siyasi Hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı aiddir. Ümumi regional müqavilələr aşağıdakılardır: İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında 1950-ci il Konvensiyası (Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası), Avropa Sosial Xartiyası, Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar sahəsində Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyasına 1988-ci il əlavə Protokolu, İnsan və Xalqların Hüquqları haqqında 1981-ci il Afrika Xartiyası.

2) Xüsusi müqavilələr. Bu müqavilələr konkret insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmişdir. Xüsusi müqavilələr də, həmçinin, universal və regional səviyyədə bağlanırlar. Universal müqavilələr, əsasən, bunlardır: Genosid Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması haqqında 1948-ci il Konvensiyası, 1926-cı il Köləlik Konvensiyası, Köləliyin, Qul Ticarətinin və Köləliyə Oxşar İnstitut və Adətlərin Ləğv Edilməsi haqqında 1956-cı il əlavə Konvensiyası, Zorla İşlətməyin Ləğv Olunması haqqında 1957-ci il 105 sayılı BƏT Konvensiyası, İşgəncə, digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya cəza növləri əleyhinə 1984-cü il Konvensiyası. Regional səviyyədə bağlanmış xüsusi müqavilələrə bir sıra misallar gətirək: İşgəncənin və qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftar və ya

cəzanın qarşısının alınmasına dair 1987-ci il Avropa Konvensiyası, İşgəncənin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılmasına dair 1985-ci il Amerika Konvensiyası, Sosial Təminat haqqında 1972-ci il Avropa Konvensiyası.

3) Ayrı-ayrı qrupların müdafiəsinə yönəlmiş müqavilələr. Cəmiyyətin ayrı-ayrı təbəqələrinin hüquqlarını qorumaq məqsədi güdən bu müqavilələrə misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar: Qadınların Siyasi Hüquqları haqqında 1952-ci il Konvensiyası; Uşaq Hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası; Bütün miqrant-işçilərin, onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1990-cı il Beynəlxalq Konvensiyası; Miqrant işçilərin hüquqi statusu haqqında 1977-ci il Avropa Konvensiyası; Milli Azlıqların Müdafiəsinə dair 1995-ci il Çərçivə Konvensiyası; Müstəqil ölkələrdə köklü və tayfa xalqlarına dair 1989-cu il 169 sayılı BƏT Konvensiyası və s.

4) Ayrı-seçkilik məsələsinə aid olan müqavilələr. Bu müqavilələr irqi və ya cinsi əsaslara görə, təhsil, işədüzəlmə və s. sahələrdə ayrı-seçkilik qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Bu məsələ ilə bağlı universal müqavilələr mövcuddur; məsələn, irqi ayrı-seçkilik bütünlüklərinin ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyası; Aparteid cinayəti ilə mübarizə və onun cəzalandırılması haqqında 1973-cü il Beynəlxalq Konvensiyası; Qadınlara qarşı ayrı-seçkilik bütünlüklərinin ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası; Təhsil sahəsində ayrı-seçkilik əleyhinə 1960-cı il YUNESKO Konvensiyası və s.

Əhali və miqrasiya problemlərinin, o cümlədən, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsini əsaslandırın əsas amillərdən biri, məhz insan hüquqları amilidir. Bu, bir tərəfdən, dövlətdaxili hüquq normalarının beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması ilə bağlıdır, digər tərəfdən, beynəlxalq münasibətlərdə beynəlxalq hüququn artan rolu ilə əlaqədardır. Eyni zamanda, bu xüsusiyyətli nəzərə alaraq, beynəlxalq hüququn milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi faktoru kimi çıxış etməsi tam əsaslıdır.

Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqə məsələlərini yeni aspektdən təhlil edərək, qeyd edilir ki, dövlətlərin daxili həyatına beynəlxalq müqavilələrin təsirinin genişlənməsi ilə əlaqədar iki hüquq sistemi - beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq arasında qarşılıqlı münasibətlər daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət öz hüquq sistemini ele qurmalıdır ki, özünün beynəlxalq öhdəliklərini yerinə yetirsin. Belə ki, dövlətdaxili qanunvericiliyə istinad etməsi, onu beynəlxalq öhdəliklərdən azad etmir. Bununla əlaqədar müddəalar Beynəlxalq Müqavilələr Hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 27-ci maddəsində, birbaşa olaraq, göstərilmişdir.

Beləliklə, beynəlxalq hüquq milli hüquq sistemlərinin normal fəaliyyət göstərməsi və onların inteqrasiyası üçün əlverişli şərait yaradır və ya beynəlxalq hüquq olmadan milli

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVD F

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

hüquq sistemlərinin zənginləşməsinə töhfə vermək çətindir. V.M.Şumilovun fikrincə, beynəlxalq hüquq uzun müddət dövlətlərin daxili səlahiyyətinə daxil olmuş və ya daxil olan məsələlər hesabına obyektiv tənzimləmə sferasını daim genişləndirir. Bu zaman beynəlxalq hüquq əhəmiyyətli dərəcədə insan müraciət edir ki, bu da, insan hüquqlarının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində baş verən dəyişikliklərlə xarakterizə olunur.

İnsan hüquqları sahəsində çoxlu sayda beynəlxalq sənədlərdə iştirak edən dövlətlər "Pacta sunt servanda" prinsipinə uyğun olaraq, onları vicdanla yerinə yetirməli və bu məqsədlə də beynəlxalq öhdəliklərin realizəsi üçün dövlətdaxili tədbirlər həyata keçirməlidirlər. Bütün dövlətlər insan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüququn ümumtanınmış prinsip və normalarına, o cümlədən, dövlətin özünün bu sahədə beynəlxalq öhdəliklərinə əməl etməyə borcludurlar.

Başqa sözlə desək, hər bir dövlətin insan hüquqlarına hörmət və əməl etmək öhdəliyi, bilavasitə BMT Nizamnaməsində ümumi formada təsbit edilmiş, 1975-ci il Helsinki Yekun Aktı ilə daha da inkişaf etdirilərək beynəlxalq hüququn əsas, ümumtanınmış prinsiplərindən biri kimi təsbit edilmiş əsas insan hüquq və azadlıqlarına hörmət etmək prinsipindən irəli gəlir. Bu sahədə qəbul edilmiş kifayət qədər beynəlxalq sənədlər isə həmin prinsipin əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

İnsan hüquqlarına hörmət prinsipi beynəlxalq hüququn mühüm prinsiplərindən biridir və bununla

da, beynəlxalq hüququn yeni bir sahəsinə formalaşdırılmışdır. İnsan hüquqlarına hörmət prinsipinin məzmunu isə, ilk növbədə, əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər də daxil olmaqla, dövlətlərin onların yurisdiksiyası sferasında yerləşən bütün şəxslərə münasibətdə hər hansı ayrı-seçkilik olmadan bu hüquqlara hörmət və əməl etmək öhdəliyi təşkil edir.

İnsan hüquqlarına hörmət prinsipini konkretləşdirən və daha da inkişaf etdirən öhdəliklər bu sahədə standartlar kimi tanınmışdır. İnsan hüquqları sahəsində standartlar isə, bilavasitə əsas kateqoriyaya daxil olan və bütün iştirakçı-dövlətlər üçün məcburi olan və azadlıqların siyahısını, bu hüquqların hər biri üçün başlıca xüsusiyyətini, bu sahədə dövlətlərin öhdəliklərini müəyyən etmək və s. kimi funksiyalar həyata keçirir.

Yuxarıda göstərilənlər əhali və miqrasiya problemlərinin, o cümlədən, əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin statusunun beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsini tamamilə əsaslandırır. Digər əsas amil problemə vahid istiqamətdən yanaşmaqla, müxtəlif dövlətlərin qanunvericilikləri arasında kolliziyaların qarşısını almaqdır. Belə ki, əcnəbilərin həm olduğu, həm də mənşə dövləti qarşısında hüquq və vəzifələrə malik olması müvafiq dövlətlərin qanunvericilikləri arasında kifayət qədər kolliziyaların olması ilə müşayiət olunur ki, bu zaman da problemin həllinin yeganə yolu beynəlxalq hüquqdur.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru